

Krzysztof Chaczko

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Bezrobocie wśród ultraortodoksyjnych Żydów w Izraelu (z elementami perspektywy porównawczej)

Unemployment in Ultra-Orthodox Jews in Israel (with elements of a comparative perspective)

Abstract: The article describes the unemployment in Ultra-Orthodox Jews in Israel. Some of the data used in the article were presented in a comparative perspective to reach essential conclusions. The article was written in the form of the following questions: Who are the Ultra-Orthodox Jews? How large is the Ultra-Orthodox community now and how will be in the future? How high is the unemployment rate in Ultra-Orthodox in Israel? Why the unemployment in Ultra-Orthodox Jews in Israel is so high and how these people earn their living? What are the threats of this situation and what are the ways of reducing the unemployment in Ultra-Orthodox Jews in Israel?

Keywords: Unemployment, Israel, Ultra-Orthodox Jews

Wprowadzenie

Rodzi się pytanie: kim są Żydzi ultraortodoksyjni¹? Najprościej rzecz ujmując jest to grupa społeczna charakteryzująca się bardzo wysokim stopniem

---

¹ Generalnie społeczność ultraortodoksyjna w Izraelu składa się z trzech grup (nurtów): chasydzkiej, litewskiej oraz sefardyjskiej. Jednakże na potrzeby niniejszego artykułu zupełnie wystarczające będzie traktowanie wspomnianych grup łącznie. Powyższe ogólne postrzeganie tej społeczności dominuje także w Izraelu. Na przykład izraelski Urząd Statystyczny identyfikuje rodziny ultraortodoksyjne (tylko) poprzez fakt uczęszczania członka rodziny do szkoły religijnej (jesziwy). Zob. *Bank of Israel. Annual Report*, Maor Wallach Printing, Jerusalem 2012, s. 273.

religijności oraz ścisłym przywiązaniem do judaistycznej tradycji doktrynalnej². E. Berman twierdzi, iż takie osoby rygorystycznie przestrzegają religijnych zwyczajów pochodzących wprost z XIX wiecznych, środkowo-europejskich miasteczek (sztetli) w związku z czym odrzucają niemal wszystkie objawy współczesnej kultury oraz wrogo odnoszą się do postępu we wszelkich elementach życia społecznego³. A. Grupińska podaje z kolei, iż tym co czyni *charedim*⁴ to przestrzeganie Tory i wypełnianie nakazów (*micwot*) z najdrobniejszymi szczegółami⁵. Izraelski socjolog O. Almog dodaje, iż najkrócej mówiąc styl ultraortodoksyjny określić można jako „żydowską religijność totalną”⁶.

Podążając za tym ostatnim autorem, można przyjąć, iż sektor ultraortodoksyjny w Izraelu wyróżnia się następującymi cechami: (a) całkowitą religijnością judaistyczną; (b) dosłownym wypełnianiem przykazań judaizmu; (c) ścisłą, wewnątrzgrupową kontrolą społeczną; (d) postrzeganiem nauki Tory jako wartości najwyższej; (e) podległością uczonemu w piśmie (rabinowi); (f) konserwatywnym światopoglądem opartym na podkreślaniu różnic dzielących sektor ultraortodoksyjny od pozostałych grup społecznych; (g) odrzuceniem idei syjonistycznej; (h) społeczną izolacją, hermetycznością i wewnętrzną cenzurą⁷. Powyższe cechy wpływają na socjologiczną wyjątkowość tej grupy społecznej podkreślaną dodatkowo specyficznym ubiorem noszonym (przez mężczyzn) w niezmienionej postaci przez cały rok i odróżniającym ją od reszty izraelskiej wspólnoty politycznej (czarna, materiałowa jarmułka, marynarka, biała koszula, ciemne spodnie i czarny kapelus).

² Zob. S.C. Heilman, M. Friedman., *The Haredim in Israel: Who Are They and What Do They Want?*, The American Jewish Committee, Jerusalem 1996, s. 1.

³ Zob. E. Berman, *Sect, Subsidy, and Sacrifice: An Economist's View of Ultra-Orthodox Jews*, „The Quarterly Journal of Economics” 2000, t. 105, nr 3, s. 910–911.

⁴ W języku hebrajskim ultraortodoksję określa się mianem *charedim* (l. poj. – *charedi*) oznaczającym osoby drżące, bojaźliwe lub zatrwożone. Zob. M. Friedman, *The Ultra-Orthodox and Israeli Society*, w: *Whither Israel? The Domestic Challenges*, K. Kyle, J. Peters (red.), I.B. Tauris, London–New York 1994, s. 177–201; O. Almog, *Wielokulturowy Izrael*, Warszawa 2011, s. 121 i nast.

⁵ Zob. A. Grupińska, *Najtrudniej jest spotkać Lilit. Opowieści chasydek*, Twój Styl, Warszawa 2000, s. 17.

⁶ Zob. O. Almog, *Wielokulturowy Izrael*., dz. cyt., s. 121.

⁷ Zob. tamże, s. 122–125.

Jak duży jest obecnie sektor ultraortodoksyjny w Izraelu i jaki będzie w przyszłości?

W 2010 roku populacja Izraela wynosiła 7,5 mln osób. Żydzi stanowili około 80 proc. tej społeczności zaś reszta to Arabowie (20 proc.). Jeśli weźmiemy pod uwagę poziom zaangażowania religijnego, to grupą dominującą w Izraelu były osoby świeckie (prawie 47 proc.) zaś interesujący nas Żydzi ultraortodoksyjni stanowili ponad 10 proc. tej społeczności (zob. tabela 1). Innymi słowy mówiąc, sektor ultraortodoksyjny w Izraelu liczy obecnie ponad 800 tys. osób co oznacza, iż co dziesiąta osoba w tym państwie jest częścią społeczności *charedim*.

Tabela 1. Populacja w Izraelu w 2010 r. wraz z prognozą do 2030 r. (w mln)

	Populacja w 2010	Procent całości w 2010	Prognoza w 2030	Procent całości w 2030
Ogółem	7,5	100	10	100
Ultraortodoksyjni	0,8	10,7	1,5	15
Religijni	0,7	9,9	1,2	12
Tradycjonałiści	0,9	12,2	1,1	11
Ogółem religijni	---	32,8	---	38
Świeccy choć przestrzegający pewnych tradycji	1,5	19,2	1,5	15
Świeccy	2,0	27,7	2,3	23
Ogółem niereligijni	---	46,9	---	38
Arabowie (w tym Druzowie)	1,5	20,3	2,4	24

Źródło: E. Bystrov, A. Soffer, *Israel: Demography 2013–2034. Challenges and Chances*, University of Haifa, Haifa 2013, s. 60.

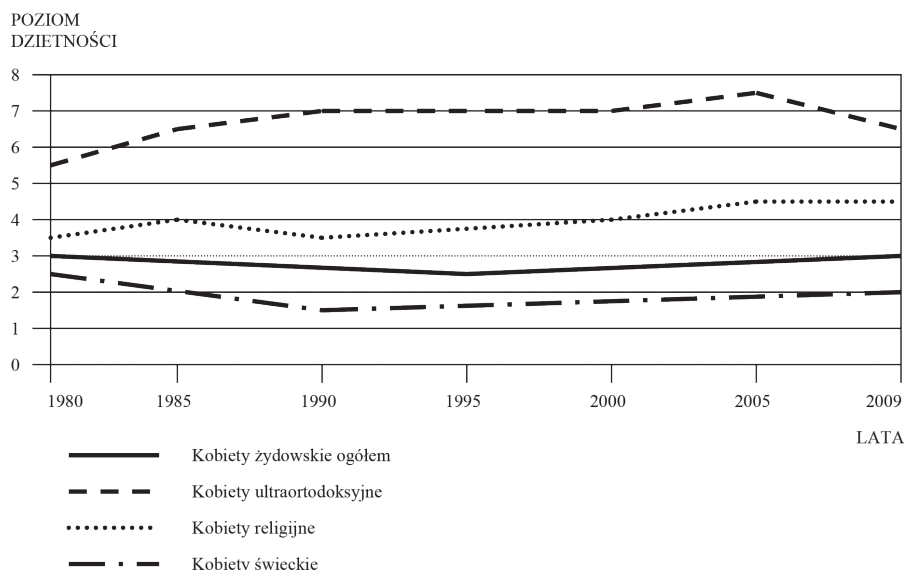
Nie ulega wątpliwości, iż już obecnie społeczność ultraortodoksyjna jest stonkowo istotną częścią państwa żydowskiego (szczególnie jeśli weźmiemy pod uwagę proporcjonalny system wyborczy w tym kraju)⁸. Pamiętać przy tym należy, iż grupa *charedim* stanowi część szerszego sektora religijnego (obok grup określanych mianem „religijnych” i „tradycjonalistów”)⁹, który w 2010 roku stanowił ponad 30 proc. całej populacji Izraela. Jednak najistotniejszy fakt wyłaniający

⁸ Zob. K. Chaczko, *Tak proporcjonalnie, jak tylko możliwe. Kilka uwag na temat izraelskiego systemu wyborczego*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2009, nr 10.

⁹ Podziały na ultraortodoksów (*charedim*), religijnych (*datim*) oraz tradycjonalistów (*masorti*) opierają się na badaniach nad poziomem religijnego zaangażowania Żydów w Izraelu. Zob. więcej: *A Portrait of Israeli Jews. Beliefs, Observance, and Values of Israeli Jews 2009*, Arian A. (red.), Israeli Democracy Institute, Jerusalem, 2012.

się z powyższej tabeli, to ogromny (najwyższy wśród wszystkich wymienionych grup) wzrost liczebności społeczności ultraortodoksyjnej w Izraelu w prognozie na rok 2030. Otóż za 15 lat osoby ultraortodoksyjne będą stanowił już 15 proc. społeczeństwa izraelskiego (czyli 1,5 mln) zaś cały sektor religijny powiększy się do 38 proc. i tym samym zrówna się z kurczącą się grupą świecką (!) Abstrahując w tym miejscu od możliwych konsekwencji tego procesu, to ogromny przyrost naturalny w grupie *charedim* w Izraelu jest jeszcze bardziej widoczny w zestawieniu poziomu dzietności kobiet w tym kraju¹⁰.

Ryc. 1. Dzietności wśród żydowskich kobiet w Izraelu w podziale na poziomy religijnego zaangażowania w latach 1980–2009

Źródło: E. Bystrov, A. Soffer, *Israel: Demography 2013–2034...*, dz. cyt., s. 58.

Analiza ryc. 1 obrazująca ten współczynnik pozwala wyciągnąć przynajmniej dwa istotne wnioski. Po pierwsze ogólna dzietność wśród kobiet żydowskich w Izraelu jest na wysokim poziomie (3,0) co oznacza, iż jest to wynik prawie dwa razy wyższy niż średnia dla państw skupionych w Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD). W 2008 roku średnia dzietność kobiet wśród

¹⁰ Zob. D. Friedlander, *Fertility in Israel: Is the Transition to Replacement Level in Sight?*, w: *Completing the Fertility Transition. Population Bulletin of the United Nations*, United Nation, New York 2009.

państw najwyżej rozwiniętych wynosiła (zaledwie) 1,7. Najwyższy współczynnik należał do Izraela zaś najniższy do Korei Południowej (1,2). Polska wraz Węgrami, Japonią, Portugalią, Niemcami, Austrią i Włochami znajdowała się w końcówce rankingu z współczynnikiem na poziomie 1,4¹¹. Po drugie kobiety ultraortodoksyjne w ostatnich dwóch dekadach osiągały poziom dzietności pomiędzy 6 a 8 co stanowi, iż jest to jeden z najwyższych współczynników pod tym względem w świecie¹².

Jak wysokie jest bezrobocie wśród społeczności ultraortodoksyjnej w Izraelu?

W ostatniej dekadzie bezrobocie w Izraelu kształtowało się pomiędzy 5 a 10 proc.¹³. W 2010 roku wspomniany współczynnik wyniósł 6,6 proc.¹⁴ zaś dwa lata później 6,9 proc.¹⁵. Wynik ten nie odbiegał od standardów pod tym względem występujących w państwach wysoko rozwiniętych (a nawet był znacznie niższy niż średnia wśród państw Unii Europejskiej). Jednak gdy spojrzymy na poziom zatrudnienia izraelskich mężczyzn ultraortodoksyjnych (w porównaniu do kobiet) odkryjemy specyfikę tego sektora społecznego. Otóż dane zawarte w tabeli 2 jasno pokazują, iż w 2011 roku zatrudnionych było 62 proc. kobiet ultraortodoksyjnych oraz zaledwie niewiele ponad 44 proc. mężczyzn ultraortodoksyjnych. Nie ulega wątpliwości, iż pod względem proporcji bezrobocia w podziale na płeć (wyższe bezrobocie wśród mężczyzn niż kobiet) przypadek sektora *charedim* w Izraelu jest wyjątkiem wśród państw skupionych w Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju¹⁶.

Spoglądając z tej perspektywy nie dziwi fakt, iż w 2011 roku aż 57 proc. ultraortodoksyjnych gospodarstw domowych znajdowało się poniżej granicy ubóstwa¹⁷. Co szczególnie niepokojące, widoczny jest pod tym względem znaczny wzrost,

¹¹ Zob. D. Ben-David, *Israel's Labor Market – Today, in the Past and in Comparison with the West*, w: *State of the Nation Report. Society, Economy and Policy in Israel 2009*, D. Ben-David (red.), Taub Center for Social Policy Studies in Israel, Jerusalem 2010, s. 227.

¹² Zob. E. Bystrov, A. Soffer, *Israel: Demography 2013–2034. Challenges and Chances*, University of Haifa Haifa 2013, s. 57.

¹³ Zob. R. Nathanson, *Growth, Economic Policies and Employment Linkages: Israel*, International Labour Organization Geneva 2010, s. 16.

¹⁴ Zob. *Israel in Figures 2011*, The Central Bureau of Statistic Jerusalem 2011, s. 16.

¹⁵ Zob. *Israel in Figures 2013*, The Central Bureau of Statistic Jerusalem, 2013, s. 20.

¹⁶ Zob. OECD, *Reviews of Labour Market and Social Policies. Israel*, OECD, Paris 2010.

¹⁷ Zob. D. Ben-David, *A Picture of the Nation. Israel's Society and Economy in Figures 2014*, Taub Center for Social Policy Studies in Israel, Jerusalem 2014, s. 36.

gdyż w 1992 roku odnotowano 44 procentowe ubóstwo wśród omawianych gospodarstw domowych¹⁸. Wynika to nie tylko z faktu, iż ponad połowa mężczyzn *charedim* pozostaje bez pracy, ale także nisko płatnych zajęć osób zatrudnionych. Jeśli mężczyzna ultraortodoksyjny decyduje się już podjąć pracę, zwykle jest to albo religijny sektor edukacyjny (około 40 proc. zatrudnionych mężczyzn) albo inne, równie nisko opłacane zawody (głównie związane ze sprzedażą judaików, artykułów koszernych, wymiany walut itp.)¹⁹.

Tabela 2. Poziom zatrudnienia wśród Żydów izraelskich w przedziale wiekowym 25–67 [w %]

	Poziom zatrudnienia					
	1997	2003	2008	2009	2010	2011
	Mężczyźni					
Mężczyźni ogółem	75,5	72,9	77,3	74,7	75,7	76,7
Mężczyźni ultraortodoksyjni	41,5	36,1	39,4	39,1	42,5	44,7
	Kobiety					
Kobiety ogółem	63,1	61,4	66,6	65,7	66,9	68,0
Kobiety ultraortodoksyjne	49,7	50,7	57,0	59,1	62,1	62,1

Źródło: *Bank of Israel...*, dz. cyt., s. 273.

Dlaczego bezrobocie wśród Żydów ultraortodoksyjnych w Izraelu jest tak wysokie i w jaki sposób te osoby się utrzymują?

Na samym początku wspomniane zostało, iż ultraortodoksyjny styl życia powinien być poświęcony służbie Bogu, co oznacza m.in. intensywne studiowanie Tory. Logiczny więc wydaje się być fakt, iż wszelkie pozostałe formy aktywności (np. praca) sytuować się będą na pozycji drugorzędnej. W praktyce zatem znaczna część mężczyzn ultraortodoksyjnych pozostaje w szkołach religijnych przez okres 20–40 lat, co automatycznie wyklucza możliwość wchodzenia na rynek pracy.

Warto przy tym zaznaczyć, iż religijne nauczanie wśród społeczności ultraortodoksyjnej realizowane jest na kilku poziomach i w związku z tym może trwać bardzo długo. W wieku 6–13 lat dziecko ultraortodoksyjne uczeńszcza do *chederu*.

¹⁸ Zob. tamże.

¹⁹ Zob. S.C. Heilman, M. Friedman, *The Haredim in Israel...*, dz. cyt., 21; E. Regev, *Education and Employment in the Haredi Sector*, w: *State of the Nation Report. Society, Economy and Policy in Israel 2013*, D. Ben-David (red.), Taub Center for Social Policy Studies in Israel, Jerusalem 2013, s. 139–142.

Następnie do 16-go roku życia uczy się w tzw. małej jesziwie (*jeschiwa ktana*) by po tym wieku przejść do tzw. dużej jesziwy (*jeschiwa gdola*). Na obu tych poziomach nauka obejmuje wyłącznie przedmioty religijne, głównie związane z Torą i Talmudem. W „dużej jesziwie” uczniowie pozostają do momentu wzięcia ślubu (zwykle dzieje się to około 18–21-go roku życia). Następny poziom edukacji, przeznaczony tylko dla żonatych mężczyzn, to studia religijne w *kolelu*, trwające do 20-tu lat albo nawet przez całe życie²⁰. Podkreślić przy tym należy, iż pomimo niezwykle długiego okresu nauki, szkolnictwo religijne w Izraelu nie skupia się na standardach współczesnej edukacji dostarczając uczniom wyłącznie wiedzę judaistyczną. Stąd też absolwenci szkół religijnych nie są przystosowani do wymogów panujących na izraelskim rynku pracy a szczególnie brak im kompetencji z zakresu matematyki i języków obcych²¹.

Tym niemniej szacuje się, iż około 90 proc. mężczyzn ultraortodoksyjnych studiuje nauki religijne w wieku 25 lat. Następnie odsetek ten maleje wraz z wiekiem mężczyzn choć i tak utrzymuje się na bardzo wysokim poziomie, gdyż około 60 proc. wśród nich uczy się jeszcze powyżej 60 roku życia²². Wspomnianych mężczyzn którzy decydują się wybrać „zawód” w postaci permanentnej nauki Tory, określa się zwykle hebrajskim terminem *awrachim*. Wybór takiej drogi życia podyktowany jest nie tylko zasugerowanymi wyżej motywami religijnymi ale także perspektywą odroczenia a następnie zwolnienia z obowiązkowej służby wojskowej. Studenci szkół religijnych, jako jedyna grupa wśród Żydów izraelskich, uzyskali prawo wyłączające ich z powszechnego poboru wojskowego na czas nauki, a po przekroczeniu wieku 41 lat, z całkowitego zwolnienia z tego obowiązku²³.

Mając na uwadze powyższe ustalenia, nie powinien dziwić fakt, iż ponad połowa mężczyzn ultraortodoksyjnych w Izraelu pozostaje bezrobotna. Zasadne więc wydaje się być pytanie o sposób ekonomicznego funkcjonowania takich rodzin. Tabela 3 pozwala wstępnie zorientować się w źródłach dochodów rodzin ultraortodoksyjnych. Generalnie wśród *charedim* występują trzy odmiany rodzin: takie w których mąż i żona nie pracują; takie w których mąż jest bezrobotny ale żona jest zatrudniona; oraz takie w których oboje pracują. Nietrudno się domyśleć, iż *awrachim* tworzą dwie pierwsze podgrupy i łącznie stanowią większość

²⁰ Zob. O. Almog, *Wielokulturowy Izrael...*, dz. cyt., s. 151–155.

²¹ Zob. OECD, *Reviews of Labour Market...*, dz. cyt., s. 60.

²² Zob. O. Almog, *Wielokulturowy Izrael...*, dz. cyt., s. 167; D. Ben-David, *A Picture of the Nation...*, dz. cyt., s. 23.

²³ Por. OECD, *Reviews of Labour Market...*, dz. cyt., s. 55.

rodzin ultraortodoksyjnych. Mężczyźni, którzy wybrali studiowanie Tory jako „zawód”, a jednocześnie ich żony pozostają bezrobotne, otrzymują stypendium państwowe oraz stypendium rektora uczelni (np. za dodatkowe angażowanie się w prace na rzecz szkoły). Do tego dochodzi państwowy zasiłek na dzieci, wsparcie dochodowe oraz prywatne darowizny. Łączny miesięczny dochód takiej przykładowej, ośmioosobowej rodziny może wynieść maksymalnie 4650 szekli (czyli około 3700 zł). Warto dodać, iż kwota ta jest ponad dwukrotnie niższa od poziomu izraelskiej granicy ubóstwa ustalonej dla takiej rodziny²⁴. W sytuacji gdy żona pracuje, dochód oczywiście powiększa się o jej zarobki (średnio 3710 szekli) ale jednocześnie odpada uzyskanie wspomnianego wsparcia dochodowego (940 szekli). W przypadku ultraortodoksyjnego małżeństwa pracującego, to taka rodzina może liczyć już tylko na zasiłek przyznawany na dzieci (w wysokości 910 szekli). Porównanie zsumowanych dochodów wspomnianych typów rodzin zaprezentowanych w tabeli 3, nasuwa między innymi wniosek, iż różnica pomiędzy dochodami rodzin, w której tylko żona pracuje oraz takiej w której oboje dorośli są zatrudnieni, jest zaskakująco niska (około 1000 szekli przy wysokim stypendium rektora uczelni), co rzecz jasna nie sprzyja w zachęcaniu do wkraczania *awrachim* na rynek pracy.

Tabela 3. Przykładowy, miesięczny rozkład źródeł dochodów wśród różnych odmian izraelskich rodzin ultraortodoksyjnych z sześciorgiem dzieci w 2010 r. w szeklach (w nawiasie kwota przeliczona na zł*)

	Mąż i żona nie pracują	Mąż nie pracuje, żona pracuje	Mąż i żona pracują
Zarobki	0	3710 (2968)	7420 (5936)
Łączny zasiłek na sześcioro dzieci	910 (728)	910 (728)	910 (728)
Wsparcie dochodowe	940 (752)	0	0
Państwowe stypendium dla studentów szkół religijnych	700 (560)	700 (560)	0

²⁴ Mowa tu o granicy ubóstwa wyliczanej na podstawie mediany średniego dochodu w Izraelu. W 2010 roku granica ta wynosiła 2413 szekli (około 1900 zł) na osobę samotnie gospodarującą. W przypadku rodziny czteroosobowej granica ubóstwa we wspomnianym roku sytuowała się na poziomie 6178 szekli (prawie 5000 zł) zaś dla rodziny ośmioosobowej (z sześciorgiem dzieci, co nie jest rzadkością wśród rodzin ultraortodoksyjnych), granica ta wynosiła już 10039 szekli (około 8000 zł). Por. N. Barkali i in., *Poverty and Social Gaps 2010. Annual Report*, National Insurance Institute, Jerusalem 2011, s. 5.

Prywatne stypendium dla studentów szkół religijnych	1000–2000 (800–1600)	1000–2000 (800–1600)	0
Darowizny	100 (80)	100 (80)	0
Dochód ogółem	3650–4650 (2920–3720)	6420–7420 (5136–5936)	8330 (6664)

* wg średniego kursu z roku 2010: 0,80 szekla = 1 zł.

Źródło: L. Cave, H. Aboody, *The Benefits and Costs of Employment Programs for the Haredim (Ultra-Orthodox)*, Brookdale Institute, Jerusalem 2011, s. 11 oraz obliczenia własne.

Podsumowanie

Próbując uporządkować powyższe ustalenia dochodzimy do wniosku, iż sektor ultraortodoksyjny w Izraelu liczący obecnie ponad 10 proc. społeczeństwa szybko wzrasta i w 2030 roku osiągnie poziom 15 proc. Ponad połowa mężczyzn należących do tej grupy pozostaje bezrobotna co wiąże się z postępującym ubóstwem tej tego sektora społecznego dochodzącym do 60 proc. ultraortodoksyjnych gospodarstw domowych. Bez wątplenia zestawienie danych demograficznych i ekonomicznych dotyczących tego sektora społecznego musi budzić niepokój o przyszłość Izraela.

Z jednej strony pojawiają się pytania aksjologiczne ocierające się o sprawiedliwość społeczną w tym kraju i dotyczące dylematów funkcjonowania specjalnych religijnych stypendiów zarezerwowanych dla dorosłych mężczyzn uczących się przez całe życie, bazowaniu tej grupy na państwowych zasiłkach²⁵ przy jednoczesnym nieuczestniczeniu w wysiłku militarnej obrony Izraela²⁶. Z drugiej strony mamy do czynienia z fundamentalnymi kwestiami społeczno-gospodarczymi. Już obecnie ubóstwo (nie tylko w grupie ultraortodoksyjnej) jest istotnym problemem społecznym w tym kraju²⁷. W 2010 roku Izrael zajmował drugie miejsce (po Meksyku) pod względem wielkości poziomu ubóstwa (wyliczanego na podstawie mediany średnich zarobków) wśród wszystkich państw OECD, ze wskaźnikiem dwa razy wyższym od średniej dla tych krajów (ponad 20 proc. w Izraelu przy średniej OECD na poziomie około 10 proc.). Podobny rezultat

²⁵ Zob. J. Gal, *The Social Security System*, w: *State of the Nation Report. Society, Economy and Policy in Israel 2009...*, dz. cyt., s. 277–307.

²⁶ Zob. E. Bystrov, A. Soffer, *Israel: Demography 2013–2034...*, dz. cyt., s. 62.

²⁷ Zob. K. Chaczko, *Ubóstwo w społeczeństwie wielokulturowym. Przykład religijnej grupy ultraortodoksyjnej w Izraelu*, „Polityka Społeczna” 2014, nr 1.

państwo żydowskie odnotowało w przypadku indeksu Giniego, gdyż uplasowało się na czwartym miejscu pod względem poziomu występowania nierówności społecznych, za Chile, Meksykiem i Turcją²⁸. Pojawiają się więc głosy, iż Izrael znajduje się na trajektorii społeczno-gospodarczej, która jest trudna do utrzymania w dłuższej perspektywie czasowej. Biorąc pod uwagę wrogie otoczenie międzynarodowe państwa żydowskiego i związane z tym wzrastające wydatki na zapewnienie bezpieczeństwa oraz fakt, iż populacja kraju rośnie, a szczególnie szybko wzrastają grupy, które nie potrafią funkcjonować w nowoczesnej gospodarce rynkowej i wymagają zwiększania nakładów socjalnych (ultraortodoksi oraz Arabowie), powyższe sugestie wcale nie wydają się bezzasadne²⁹.

W odpowiedzi na zasugerowane wyżej wyzwania łączące się z ogromnym bezrobociem wśród sektora ultraortodoksyjnego w Izraelu, zgodnie uważa się, iż kluczem do poprawy sytuacji na rynku pracy tych osób jest kwestia edukacji oraz integracji społecznej³⁰.

Nie ulega wątpliwości, iż społeczność ultraortodoksyjna wymaga wielokierunkowych działań w celu podwyższenia kapitału ludzkiego niezbędnego do wymagań współczesnego rynku pracy. Niemal natychmiastowej poprawy wymagają (nikłe) umiejętności *charedim* z zakresu języka angielskiego, informatyki i matematyki, czyli kompetencji wręcz niezbędnych na izraelskim rynku pracy³¹. Dopasowanie programów nauczania realizowanych w szkołach religijnych do realiów rynkowych to jeden z kroków do podniesienia kapitału ludzkiego wśród tego sektora społecznego. Inny to partycypacja *charedim* w niereligijnym systemie szkolnictwa. Wskaźniki pokazują, iż poziom zatrudnienia i średnie płace wśród osób ultraortodoksyjnych posiadających dodatkowe świeckie wykształcenie akademickie jest znacznie wyższe niż wśród osób wykształconych tylko w szkołach religijnych. Szacuje się, iż dochód rodzin ultraortodoksyjnych w której oboje rodziców posiadają wyższe wykształcenie jest 2,6 razy większy

²⁸ Zob. N. Barkali i in., *Poverty and Social Gaps 2010...*, dz. cyt., s. 34.

²⁹ Zob. U. Rebhun, G. Malach, *Demographic Trends in Israel*, The Metzilah Center for Zionist, Jewish, Liberal, and Human Thought, Jerusalem 2009, s. 48–64; Ben-David D., Bleikh H., *Poverty and Inequality Over Time: In Israel and the OECD*, w: *State of the Nation Report. Society, Economy and Policy in Israel 2013*, D. Ben-David (red), Taub Center for Social Policy Studies in Israel, Jerusalem 2013, s. 67.

³⁰ Np. D. Ben-David, *Israel's Labor Market – Today, in the Past and in Comparison with the West...*, dz. cyt.; OECD, *Reviews of Labour Market...*, dz. cyt.; E. Regev, *Education and Employment in the Haredi Sector*, w: *State of the Nation Report. Society, Economy and Policy in Israel 2013*, dz. cyt.

³¹ Por. *Israel 2028. Vision and Strategy for Economy and Society in a Global World*, D. Brodet (red.), Israel Science and Technology Commission and Foundation, Jerusalem 2008, s. 203.

od dochodów rodzin wykształconych religijnie. Oczywisty zatem wydaje się być wniosek, iż skutecznym sposobem zmniejszania bezrobocia oraz przerwania cyklu ubóstwa jest zapewnienie osobom ultraortodoksyjnym wykształcenia (także) pozareligijnego³².

Kolejna kwestia to niespotykana nigdzie indziej w świecie zachodnim długość studiów religijnych wśród mężczyzn ultraortodoksyjnych co oznacza, iż *charedim* otrzymują mniej narzędzi do efektywnego funkcjonowania na współczesnym (konkurencyjnym) rynku pracy, nawet w stosunku do swoich rodaków. Wynika to z faktu, iż w ostatniej dekadzie nastąpił znaczny wzrost stopy studiujących mężczyzn oraz podniosła się średnia długość studiów religijnych. To z kolei spowodowało znaczne opóźnienie w wieku wejścia na rynek pracy (lub w ogóle wykluczyło te osoby z rynku pracy). Konsekwencją tych procesów jest koncentracja zatrudnienia *charedim* w słabo płatnym sektorze edukacji religijnej, który tym samym wzrósł do nieproporcjonalnych rozmiarów³³. Pytanie które warto w tym miejscu postawić brzmi czy w tym przypadku wystarczy tylko aktywna polityka społeczna ukierunkowana na poradnictwo zawodowe oraz szkolenia czy niezbędna jest – jak podkreśla członek społeczności *charedim* B. Cohen – ścisła współpraca decydentów z elitami ultraortodoksyjnymi w celu opracowania wspólnych strategii (porozumień) likwidujących bariery społeczno-ekonomiczne? „Jest prawdopodobne, że zmiany napotkają sprzeciw środowiska *charedim* (...) Może on być złagodzony tylko jeśli proces zmian będzie realizowany od wewnątrz, przez osoby mające zaufanie, w tym przywódców duchowych (...) Skuteczna akcja promująca wzrost zatrudnienia *charedim* może się odbyć tylko przy istotnym współdziałaniu tego środowiska”³⁴.

I wreszcie, wydaje się, iż niezbędne jest także zwiększanie integracji społecznej tego wciąż zamkniętego sektora, przede wszystkim poprzez włączenie tych osób do służby wojskowej. W 2007 roku ruszył w izraelskiej armii pionierski program „Szachar” (hebr. świt; skrót od *sziluw charedim* – integracja *charedim*) zaprojektowany dla mężczyzn ultraortodoksyjnych w ramach którego żołnierze mają nie tylko zapewnione wszelkie wymogi religijne ale także przechodzą przysposobienie zawodowe. Jak pisze O. Almog „Dla państwa jest to podwójny sukces: nie dość, że *charedim* służą w wojsku, to jeszcze po wyjściu do cywila dołączą

³² Zob. E. Regev, *Education and Employment in the Haredi Sector...*, dz. cyt., s. 149.

³³ Zob. tamże.

³⁴ B. Cohen, *Economic Hardship and Gainful Employment in Haredi Society in Israel. An Insider's Perspective*, The Floersheimer Institute for Policy Studies, Jerusalem 2006, s. 82.

do rynku pracy dzięki zdobytym umiejętnościami zawodowym³⁵. Szacuje się, iż w 2010 roku program ten przyciągnął do służby wojskowej 530-tu mężczyzn ultraortodoksyjnych, co odnotowano jako spory sukces³⁶. Krótko mówiąc, wydaje się, iż (równoległe) działania na rzecz dostosowania edukacji do wymogów współczesności oraz integracji społecznej omawianej grupy jest kluczem do poprawy ich sytuacji na izraelskim rynku pracy.

Literatura przedmiotu

- A Portrait of Israeli Jews. Beliefs, Observance, and Values of Israeli Jews 2009*, A. Arian (red.), Israeli Democracy Institute, Jerusalem 2012.
- Almog O., *Wielokulturowy Izrael*, Warszawa 2011.
- Bank of Israel. *Annual Report*, Maor Wallach Printing, Jerusalem 2012.
- Barkali N. i in., *Poverty and Social Gaps 2010. Annual Report*, National Insurance Institute, Jerusalem 2011.
- Ben-David D., *Israel's Labor Market – Today, in the Past and in Comparison with the West*, w: *State of the Nation Report. Society, Economy and Policy in Israel 2009*, D. Ben-David (red.), Taub Center for Social Policy Studies in Israel, Jerusalem 2010.
- Ben-David D., *A Picture of the Nation. Israel's Society and Economy in Figures 2014*, Taub Center for Social Policy Studies in Israel, Jerusalem 2014.
- Ben-David D., Bleikh H., *Poverty and Inequality Over Time: In Israel and the OECD*, [w:] *State of the Nation Report. Society, Economy and Policy in Israel 2013*, D. Ben-David (red.), Taub Center for Social Policy Studies in Israel, Jerusalem 2013.
- Berman E., *Sect, Subsidy, and Sacrifice: An Economist's View of Ultra-Orthodox Jews*, „The Quarterly Journal of Economics” 2000, vol. 105, no. 3.
- Bystrov E., Soffer A., *Israel: Demography 2013–2034. Challenges and Chances*, University of Haifa, Haifa 2013.
- Cave L., Aboody H., *The Benefits and Costs of Employment Programs for the Haredim (Ultra-Orthodox)*, Brookdale Institute, Jerusalem 2011.
- Chaczko K., *Tak proporcjonalnie, jak tylko możliwe. Kilka uwag na temat izraelskiego systemu wyborczego*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2009, nr 10.
- Chaczko K., *System partyjny Izraela w perspektywie struktury podziałów socjopolitycznych*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2011.
- Chaczko K., *Ubóstwo w społeczeństwie wielokulturowym. Przykład religijnej grupy ultraortodoksyjnej w Izraelu*, „Polityka Społeczna” 2014, nr 1.

³⁵ O. Almog, *Wielokulturowy Izrael...*, dz. cyt., s. 179.

³⁶ Zob. tamże, s. 180.

- Cohen B., *Economic Hardship and Gainful Employment in Haredi Society in Israel. An Insider's Perspective*, The Floersheimer Institute for Policy Studies, Jerusalem 2006.
- Friedlander D., *Fertility in Israel: Is the Transition to Replacement Level in Sight?*, w: *Completing the Fertility Transition. Population Bulletin of the United Nations*, United Nation, New York 2009.
- Friedman M., *Life Tradition and Book Tradition in the Development of Ultraorthodox Judaism*, w: *Judaism Viewed from Within and from Without. Anthropological Studies*, H.E. Goldberg (red.), State University of New York, New York 1986.
- Friedman M., *The Ultra-Orthodox and Israeli Society, w: Whither Israel? The Domestic Challenges*, K. Kyle, J. Peters (red.), I.B. Tauris, London-New York 1994.
- Gal J., *The Social Security System, w: State of the Nation Report. Society, Economy and Policy in Israel 2009*, D. Ben-David (red.), Taub Center for Social Policy Studies in Israel, Jerusalem 2010.
- Grupińska A., *Najtrudniej jest spotkać Lilit. Opowieści chasydek*, Twój Styl, Warszawa 2000.
- Heilman S. C., Friedman M., *The Haredim in Israel: Who Are They and What Do They Want?*, The American Jewish Committee, Jerusalem 1996.
- Israel in Figures 2011*, The Central Bureau of Statistic, Jerusalem 2011.
- Israel in Figures 2013*, The Central Bureau of Statistic, Jerusalem 2013.
- Israel 2028. Vision and Strategy for Economy and Society in a Global World*, D. Brodet (red.), Israel Science and Technology Commission and Foundation, Jerusalem 2008.
- Nathanson R., *Growth, Economic Policies and Employment Linkages: Israel*, International Labour Organization, Geneva 2010.
- OECD, Reviews of Labour Market and Social Policies. Israel*, OECD Publishing, Paris 2010.
- Rebhun U., Malach G., *Demographic Trends in Israel*, The Metzilah Center for Zionist, Jewish, Liberal, and Human Thought, Jerusalem 2009.
- Regev E., *Education and Employment in the Haredi Sector, w: State of the Nation Report. Society, Economy and Policy in Israel 2013*, D. Ben-David (red.), Taub Center for Social Policy Studies in Israel, Jerusalem 2013.